

24. "On approval of the Provision on the State Veterinary and Phytosanitary Service of Ukraine", Decree of the President of Ukraine of 13.04.2011 № 464/2011 // *Ofitsiyniy visnik Ukraine*. – 2011. – № 29. – Art. 1270.
25. "On approval of the License conditions for the business of trading in brood (genetic) resources, genetic examination of the origin and animal anomalies": Order of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine of 01.10.2012 № 589 // *Ofitsiyniy visnik Ukraine*. – 2012. – № 83. – Art. 3366.

УДК 349.6: 502.211: 582

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ ОБ'ЄКТІВ РОСЛИННОГО СВІТУ, ЗАНЕСЕНИХ ДО ЗЕЛЕНОЇ КНИГИ УКРАЇНИ

Кім Г.А., здобувач

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
вул. Пушкінська, 77, м. Харків, Україна
annushkakim@yandex.ru*

У статті в систематизованому вигляді подається аналіз правової основи, присвяченої регулюванню відносин з охорони природних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України. З'ясовується питання об'єктного складу відповідних правовідносин. Визначаються правові заходи щодо охорони цих об'єктів рослинного світу. На основі вивчення відповідних нормативних актів і напрацювань науковців у досліджуваній сфері пропонується класифікація правових охоронних заходів у цій генезі. Сформульовано концептуальні положення, обґрунтовано нові рекомендації й висновки щодо досліджуваних питань.

Ключові слова: рослинний світ, природні рослинні угруповання, Зелена книга України, флористичне законодавство, правова охорона об'єктів рослинного світу.

ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОХРАНЫ ОБЪЕКТОВ РАСТИТЕЛЬНОГО МИРА, ЗАНЕСЕННЫХ В ЗЕЛЕНУЮ КНИГУ УКРАИНЫ

Ким А.А.

*Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого,
ул. Пушкинская, 77, г. Харьков, Украина
annushkakim@yandex.ru*

В статье в систематизированном виде дается анализ правовой основы, посвященной регулированию отношений по охране природных растительных сообществ, занесенных в Зеленую книгу Украины. Исследуется вопрос объектного состава соответствующих правоотношений. Определяются правовые меры по охране этих объектов. На основе изучения соответствующих нормативных актов и работ ученых в исследуемой сфере предлагается классификация правовых охранных мер в этом генезисе. Сформулированы концептуальные положения, обоснованы новые рекомендации и выводы относительно исследуемых вопросов.

Ключевые слова: растительный мир, природные растительные сообщества, Зеленая книга Украины, флористическое законодательство, правовая охрана объектов растительного мира.

THE LEGAL PROBLEMS OF PROTECTION OF FLORA OBJECTS LISTED IN THE GREEN BOOK OF UKRAINE

Kim A.A.

*Yaroslav Mudryi National law university, str. Pushkin, 77, Kharkov, Ukraine
annushkakim@yandex.ru*

Among many problems of law science on the urgency and complexity of the special place occupies a legislative provision of relationships of protection of natural resources and systems, in particular on the

most valuable and protected objects – objects of flora listed in the Green Book of Ukraine. Current legislation in force does not provide in full the regulation of relations arising in the implementation of relationships of protection on flora objects listed in the Green Book of Ukraine. The requirements of complex investigation of problems of legal protection of this plant natural resources call for some factors, for example, frequent changes and supplements in special legal statements of ecological and floral law, and absence of monographic investigations in present subject.

The paper studies systematic analysis of the legal basis of relationships of protection of natural plant communities listed in the Green Book of Ukraine. The purpose of this paper is investigated the problem of object structure of these relationships. The legal measures of protection of this objects the determined. The paper proposes the classification of legal protection measures on the basis of the corresponding regulatory documents and researches of scientists in this sphere. The paper formulates key concepts, grounds new recommendations and conclusions about present problems.

Key words: flora, natural plant communities, Green Book of Ukraine, floral law, legal protection of flora.

Досить тривалий час національне законодавство про рослинний світ було зорієнтованим на інтенсивне використання рослинних ресурсів, природних рослинних угруповань і флори взагалі. Не приділялося належної уваги основному принципу – пріоритету охорони рослинних ресурсів перед їх використанням. На сьогодні відсутність на державному рівні ґрунтовної уваги до проблем охорони природних рослинних об'єктів призвела до того, що екологічний потенціал природної рослинності України за всю історію своєї експлуатації в якісному й кількісному відношенні виявився значно підірваним. Численні матеріали, опубліковані в засобах масової інформації, науковій літературі, статистичній звітності та аналітичних виданнях, свідчать про те, що стан природної рослинності й лісів загалом у країні протягом багатьох років погіршується [1, с. 3].

На сьогодні національна екологічна політика України розглядається як соціально-економічний фактор, що сприяє переходу до сталого розвитку економіки, та впровадження екологічно збалансованої системи природокористування. Охорона навколишнього природного середовища визнається одним зі стратегічних напрямів державної політики України, оскільки статтею 16 Конституції України передбачається обов'язок держави забезпечувати екологічну безпеку й підтримувати екологічну рівновагу. Однак ефективність регулювання відносин з охорони навколишнього природного середовища, раціонального природокористування й забезпечення екологічної безпеки залишається недостатньо високою. Про це свідчить стан довкілля на значній території України, суттєве зменшення мінерально-сировинних ресурсів, погіршення здоров'я населення тощо. Сучасна екологічна ситуація в Україні на всіх рівнях, як офіційних, так і неофіційних, однозначно визначається як кризова. Швидкість деградації довкілля в Україні перевищила швидкість процесів біологічного пристосування живих організмів до середовища існування, тобто порушення екосистеми [2, с. 18-19].

Законодавство, присвячене регулюванню відносин з охорони природних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України, характеризується неповнотою. Так, Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 року [5] не відносить вказані угруповання до об'єктів, що підлягають особливій правовій охороні. Відповідно, це дає можливість стверджувати про необхідність розробки належного правового регулювання охорони визначених об'єктів рослинного світу. Вказана проблема донині не була предметом дослідження фахівців у галузі екологічного права, що викликає потребу в її вивченні.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі наукових праць чинного законодавства України сформулювати нові пропозиції щодо вдосконалення законодавства у сфері охорони природних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України. Досягнення вказаної мети стане можливим, якщо будуть розв'язані такі завдання: вивчення законодавчих засад у цій сфері, визначення об'єктного й суб'єктного складу цих відносин та основних заходів з охорони цих об'єктів тощо.

Дослідження й аргументацію теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо охорони природних ресурсів здійснено на основі робіт С.А. Боголюбова, М.М. Бринчука,

А.П. Гетьмана, А.К. Голіченкова, Р.К. Гусєва, О.Л. Дубовик, Л.О. Заславської, В.А. Зуєва, І.А. Ігнатєвої, І.О. Іконницької, А.Б. Іскоян, О.С. Колбасова, О.І. Крассова, П.В. Мельника, Г.М. Полянської, В.К. Попова, В.В. Петрова, М.О. Сирєдова, А.К. Соколової, О.С. Шестакова, А.М. Щеколдіна, М.І. Щуплецової, Г.В. Чубукова та інших учених. Проте слід відмітити, що більшість розвідок цих науковців торкається правових проблем охорони й використання рослинного світу лише у зв'язку з висвітленням питань лісового та земельного права. Напрацювання вчених щодо охорони саме природних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України, відсутні.

Слід наголосити, що останнім часом увага правників, представників влади й управління та світової громадськості загострилася переважно на рівні міждержавних утворень (Європейського Союзу та Співдружності Незалежних Держав) щодо проблем навколишнього природного середовища. Було прийнято низку найважливіших нормативних актів, програм, концепцій та інших документів як обов'язкового, так і рекомендаційного характеру, широких за спектром свого регулювання (боротьба зі спустелюванням, запобігання змінам клімату на планеті, збереження біологічного різноманіття тощо), що свідчить про пильну увагу з боку національних законотворців. Водночас вітчизняні науковці справедливо вказують на нерівномірність наукових еколого-правових досліджень, що пояснюється відсутністю інтересу до них із боку практичних фахівців – суб'єктів правотворчості та правореалізації [3, с. 3-4].

Так, правові проблеми охорони й використання об'єктів тваринного та рослинного світу – це такі проблеми екологічного права, які проявляються найбільш зримо й значимо. Якщо деякі колізії норм права, прогалини законодавства або труднощі тлумачення норм в інших галузях права, що регулюють специфічні, вузькопрофесійні відносини (наприклад, у фінансовому, авторському праві) не завжди є очевидними й помітними для більшості пересічних громадян, то проблеми законодавства про охорону й використання рослинного світу, тваринного світу тощо проявляються дуже швидко, оскільки результатом цих проблем у більшості випадків є настання негативних змін навколишнього природного середовища, що спричиняють деградацію природних екологічних систем і виснаження природних ресурсів. Подібні прояви правових проблем ще більше дискредитують усю систему правової охорони тваринного й рослинного світу, підривають довіру суспільства до держави, не здатної захистити громадські (публічні) інтереси [4, с. 3-4].

Досліджуючи проблеми правової охорони рослинного світу, І.М. Журавський виділяє декілька питань, а саме: а) обґрунтування правотворчих рішень у галузі розробки й прийняття системи законодавчих та інших нормативно-правових актів, що регулюють охорону й використання рослинного світу; б) запобігання найбільш негативним змінам впливу забруднення навколишнього середовища на збереження якості рослинних природних угруповань; в) утворення системи обмежень впливу на рослинний світ під час використання генетично модифікованих організмів та зниження ризиків порушень екологічної рівноваги; г) встановлення юридичної (кримінально-правової, адміністративно-правової та цивільно-правової) відповідальності за порушення [3, с. 3-4].

Досліджуючи проблеми правового регулювання охорони й використання рослинного світу, науковці пропонували розроблений перелік заходів з охорони рослинного світу. До цих заходів вони відносили такі: 1) встановлення екологічно обґрунтованих правил і норм з охорони, раціонального використання й відтворення рослинного світу; 2) введення заборон та обмежень у користуванні рослинним світом, у тому числі обмежень збору диких рослин, їх квітів, плодів тощо для потреб населення й народного господарства, а також для ботанічних колекцій та інших наукових цілей; 3) запобігання й скасування самовільного користування та інших порушень порядку користування рослинним світом; 4) збереження сприятливого середовища для зростання диких рослин; 5) запобігання загибелі видів диких рослин під час здійснення виробничих процесів; 6) заснування заповідників, заказників, пам'яток природи, організація національних парків та виділення інших природних ботанічних об'єктів і

комплексів, що підлягають спеціальній охороні; 7) вирощування в штучному середовищі представників рідкісних і таких, що знаходяться під загрозою зникнення, видів диких рослин; 8) проведення заходів щодо переселення й акліматизації видів диких рослин, які знаходяться в стані природної волі; 9) організація наукових досліджень, спрямованих на обґрунтування заходів щодо охорони рослинного світу; 10) виховання громадян у дусі піклувального, гуманного ставлення до рослинного світу та навчання їх знанням і навичкам щодо здійснення заходів з охорони рослинного світу [6, с. 116-117].

Базовим законом України, що регулює відносини у сфері охорони, використання й відтворення об'єктів рослинного світу, є Закон України «Про рослинний світ» [7], який в узагальненому вигляді встановив напрями забезпечення охорони для цих об'єктів. Так, передбачається, що охорона рослинного світу забезпечується такими заходами: 1) встановленням правил і норм охорони, використання й відтворення об'єктів рослинного світу; 2) заборонаю та обмеженням використання природних рослинних ресурсів за необхідності; 3) проведенням екологічної експертизи та інших заходів із метою запобігання загибелі об'єктів рослинного світу в результаті господарської діяльності; 4) захистом земель, зайнятих об'єктами рослинного світу, від ерозії, селів, підтоплення, затоплення, заболочення, засолення, висушування, ущільнення, засмічення, забруднення промисловими й побутовими відходами та стоками, хімічними й радіоактивними речовинами та від іншого несприятливого впливу; 5) створенням та оголошенням територій та об'єктів природно-заповідного фонду; 6) організацією наукових досліджень, спрямованих на забезпечення здійснення заходів щодо охорони й відтворення об'єктів рослинного світу; 7) розвитком системи інформування про об'єкти рослинного світу та вихованням у громадян дбайливого ставлення до них; 8) створенням системи державного обліку, здійсненням державного контролю за охороною, використанням і відтворенням рослинного світу; 9) занесенням рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослин до Червоної книги України, а також занесенням рідкісних, таких, що перебувають під загрозою зникнення, і типових природних рослинних угруповань до Зеленої книги України; 10) встановленням юридичної відповідальності за порушення порядку охорони й використання природних рослинних ресурсів; 11) здійсненням інших заходів та встановленням законодавством інших вимог щодо охорони рослинного світу.

У зв'язку з наявністю загальних приписів щодо охорони рослинного світу досить слушною вважаємо точку зору І.М. Журавського, який у своєму дисертаційному дослідженні відмічає, що проблему охорони рослинного світу необхідно розглядати як охорону цілісного компоненту довкілля, а не лише лісів, рослинності поза лісами, на території природно-заповідного фонду тощо [3, с. 9–11].

Певною мірою деякі із зазначених заходів досліджувалися в науковій літературі [2]. Однак комплексне вивчення цих заходів не здійснювалося. Закон України «Про рослинний світ» містить також спеціальну статтю 31, присвячену охороні рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, та типових природних рослинних угруповань. У цій нормі визначається, що природні рослинні угруповання (рідкісні й такі, що перебувають під загрозою зникнення, та типові) на всій території України підлягають охороні. Слід підкреслити, що мова в законі не йде про особливу охорону, як у випадку з об'єктами рослинного світу, занесеними до Червоної книги України (відповідно до статті 30 Закону України «Про рослинний світ»).

Отже, згаданий закон не визнає природні рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України, як такі, що підлягають особливій охороні, що не є правильним. Згідно з висновками науковців сутність охорони рослинного світу полягає в забезпеченні екологічно благополучного та сприятливого для людей стану рослинного світу в комплексі з іншими елементами довкілля в умовах безперервного всебічного економічного й соціального розвитку суспільства, посилення експлуатації рослинного світу як природного ресурсу та зростання антропогенного впливу на нього [6, с. 24]. Погоджуючись із наведеним, слід

наголосити, що одним з основних аспектів охорони є системний підхід до охорони саме цього природного об'єкта. На сьогодні зазначається, що так званий екосистемний підхід зумовлюється одним із засобів подолання фрагментації міжнародного права навколишнього середовища, оскільки поєднує, крім охорони окремих видів фауни й флори, також управління у сфері охорони пов'язаних (асоційованих) з ними видів, середовищ існування, обмеження шкідливої для довкілля діяльності, охорону екосистем і зв'язків усередині них та між ними [8, с. 188].

У розділі 4 Закону України «Про рослинний світ» надано визначення охорони рослинного світу, яка являє собою передбачене здійснення комплексу заходів, спрямованих на збереження просторової, видової, популяційної та ценотичної різноманітності й цілісності об'єктів рослинного світу, охорону умов їх місцезростання, збереження від знищення, пошкодження, захист від шкідників і хвороб, а також невиснажливе використання. Ця охорона повинна здійснюватися як органами державної виконавчої влади, так і користувачами об'єктів рослинного світу. Законодавець передбачає також способи забезпечення охорони рослинного світу, серед яких є занесення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослин до Червоної книги України, занесення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, та типових природних рослинних угруповань до Зеленої книги України. Отже, занесення саме рідкісних, таких, що перебувають під загрозою зникнення, і типових природних рослинних угруповань до Зеленої книги України є саме способом їх охорони від зникнення й знищення.

Першу Зелену книгу України було опубліковано в 1987 році [9], у 1997 році вона отримала правовий статус [10], а в 2002 році Зелена книга України набула сучасного правового статусу [11]. Так, у Положенні Кабінету Міністрів України «Про Зелену книгу України» (2002 року) закріплюються шляхи охорони природних рослинних угруповань, які занесені до цієї книги, а саме: 1) встановлення їх особливого правового статусу, врахування вимог щодо охорони цих угруповань під час розроблення нормативно-правових актів; 2) створення на місцевостях, де існують угруповання, біосферних заповідників, інших територій та об'єктів природно-заповідного фонду, у тому числі транскордонних; 3) врахування спеціальних вимог щодо їх збереження під час розміщення продуктивних сил, вирішення питань відведення земельної документації, проведення екологічної експертизи тощо; 4) проведення постійного спостереження (моніторингу) за їх станом та необхідних наукових досліджень; 5) запровадження особливих видів режиму збереження; 6) проведення відповідної еколого-просвітницької роботи та інформування громадськості про її стан; 7) встановлення адміністративної, цивільної та кримінальної відповідальності за знищення чи пошкодження угруповань і їх місць зростання; 8) приєднання України до відповідних природоохоронних конвенцій, укладення міжнародних угод у цій сфері.

При цьому варто зазначити, що охорона зазначених угруповань спрямовується на збереження їх ценотичної структури, популяцій рідкісних видів рослин, умов місцезростання. Відбулося певне посилення саме правової охорони рослинних угруповань, які занесені до Зеленої книги України. Однак говорити про належне правове забезпечення регулювання відповідних відносин поки що зарано, зважаючи на наявні недоліки такого регламентування.

Так, розглядаючи корисні властивості кожного рослинного природного угруповання, занесеного до Зеленої книги України, важко переоцінити значущість кожного члена цього угруповання для людини. Так, однією з ознак рослинних об'єктів, занесених до Зеленої книги України, окрім певної категорії, виду й суспільного значення, виступає територіальність. Тому об'єктом охорони, крім рослинних організмів і їх сукупності, виступає також територія, на якій вони зростають, тобто місця їх існування.

Поняття «середовище існування» можна тлумачити як сукупність конкретних абіотичних і біотичних умов, у яких мешкає (існує) конкретна особина, популяція чи вид, частина

природи, живі організми, яка впливає на них прямо або непрямо. Із середовища організми отримують усе необхідне для життя та виділяють у нього продукти обміну речовин. Цей термін часто вважається синонімом поняття «навколишнє середовище» [12].

Наприклад, розглянемо одне зі 160 рослинних природних угруповань, занесених до Зеленої книги України за № 41, – угруповання звичайнососнових лісів (*Pineta sylvestris*) з домінуванням у травостої осоки низької (*Carex humilis*). Серед фітоценотичної та аутофітосозологічної значущості називається рідкісний тип асоційованості едифікатора з домінантом травостою, яким є реліктовий степовий вид – осока низька (*Carex humilis*). Угруповання є дериватами реліктових лісів. Щодо визначення статусу, то це угруповання належить до таких, що визначаються «яке перебуває під загрозою зникнення».

Таким чином, розглядаючи статус природного рослинного угруповання, яке перебуває під загрозою зникнення, зауважимо, що його визнання має певні правові наслідки. Визначено п'ять категорій природних рослинних угруповань, які потребують охорони та внесення до Зеленої книги України: 1) корінні рослинні угруповання, у складі яких домінують види рослин, внесені до Червоної книги України, а також реліктові й ендемічні види рослин; 2) корінні рослинні угруповання, склад яких визначається типовими видами рослин, що зростають на межі свого ареалу чи висотного поширення та мають тенденцію до зниження свого життєвого потенціалу; 3) рослинні угруповання, не пов'язані з природною зональністю (болота, луки, водні об'єкти тощо), які потребують охорони з ботаніко-географічних міркувань; 4) рослинні угруповання, які є взаємопов'язаними з видами представників тваринного світу, що зникають; 5) рослинні угруповання, утворені видами рослин, які були поширеними в минулому, проте стали рідкісними під впливом антропогенних або стихійних факторів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Громадська оцінка національної екологічної політики : щорічна доповідь НУО (ЩД НУО) за 2011 рік (включаючи аналіз за період з 2003 року) / за ред. В.В. Мельничука, О.С. Кравченко, Т.М. Малькової. – К., 2012. – 339 с.
2. Правова охорона довкілля : сучасний стан та перспективи розвитку : монографія / А.П. Гетьман, А.К. Соколова, Г.В. Анісімова та ін. ; за ред. А.П. Гетьмана. – Х. : Право, 2014. – 784 с.
3. Журавский И.М. Юридическая ответственность за нарушение законодательства об охране и использовании растительного мира : автореф. дисс. на соиск. науч. степ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Природоресурсное право ; аграрное право ; экологическое право» / И.М. Журавский ; Ин-т государства и права РАН. – М., 2007. – 26 с.
4. Щеколдкин А.Н. Правовые проблемы охраны и использования объектов животного и растительного мира на особо охраняемых территориях : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 / А.Н. Щеколдкин ; Ин-т законодательства и сравнит. правоведения при Правительстве РФ. – М., 2006. – 178 с.
5. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 року № 1264-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
6. Искоян А.Б. Правовое регулирование использования и охраны растительного мира (нелесной растительности) / А.Б. Искоян ; под ред. О.С. Колбасова. – Ереван : Изд-во Ереванского ун-та, 1987. – 132 с.
7. Про рослинний світ : Закон України від 09.04.1999 року № 591-ХІV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22-23. – Ст. 198.
8. Медведєва М.О. Екосистемний підхід у міжнародному праві навколишнього середовища : проблеми розуміння та застосування / М.О. Медведєва // Право України. – 2010. – № 2. – С. 184-189.

9. Зеленая книга Украинской ССР : монография / под общ. ред. Ю.Р. Шеляга-Сосонко. – К. : Наукова думка, 1987. – 216 с.
10. Про затвердження Положення про Зелену книгу України : Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 19.02.1997 року № 17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
11. Про Зелену книгу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.08.2002 року № 1286 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
12. Среда обитания : [биологический энциклопедический словарь] / под ред. М.С. Гилярова. – М. : Советская энциклопедия, 1986. – 831 с.

REFERENCES

1. “Public assessment of national environmental policy” : *Schorichna of dopovid’ of NUO (SCHD NUO) for 2011 year (vklyuchayuchi analiz za period from 2003 years)* / ed. V. Melnychuk, O. Kravchenko, T. Malkova. – Kyiv, 2012. – 339 p.
2. *Pravova okhorona dovkilliya : suchasniy stan ta perspektivi rozvitku : monografiya* [Legal environment protection : current state and prospects of development : monograph] / A.P. Hetman, A.K. Sokolova, G.V. Anisimova end al. ; after a release A.P. Hetman. – Khar’kiv : Pravo, 2014. – 784 p.
3. Zhuravskiy I.M. “Legal responsibility for violation of legislation on protection and using flora” : abstract of thesis for the degree of candidate of law sciences : 12.00.06 "Natural Resources Law ; Agricultural Law ; Environmental Law" / I.M. Zhuravskiy ; Institute of State and Law of The Russian Academy of Sciences. – Moscow, 2007. – 26 p.
4. Schekoldkin A.N. “Legal problems of protection and use of flora and fauna in protected areas” : thesis for the degree of candidate of law sciences : 12.00.06 / A.N. Schekoldkin. – Moscow, 2006. – 178 p.
5. “On Environmental Protection” : Law of Ukraine of 25.06.1991 № 1264-XII // *Vidomosti Verkhovnoy Radi Ukraine*. – 1991. – № 41. – Art. 546.
6. Iskoyan A.B. *Pravovoe regulirovanie ispol'zovaniya i okhrany rastitel'nogo mira (nelesnoy rastitel'nosti)* [Legal regulation of the use and protection of plant life (non-forest vegetation)] / A.B. Iskoyan ; Yerevan State University ; ed. O.S. Kolbasov. – Yerevan : Izd-vo is Yerevan university, 1987. – 132 p.
7. “On Flora” : Law of Ukraine № 591-XIV of 09.04.1999 // *Vidomosti Verkhovnoy Radi Ukraine*. – 1999. – № 22-23. – Art. 198.
8. Medvedieva M.O. “Ecosystem approach to international environmental law : Problems of understanding and application” / M.O. Medvedieva / M.O. Медведева // *Pravo Ukraine*. – 2010. – № 2. – P. 184-189.
9. *Zelenaya kniga Ukrainskoy SSR : monografiya* [Green Book of the Ukrainian SSR : monograph] / collective of authors ; ed. Y.R. Sheliaha-Sosonko. – Kyiv : Naukova dumka, 1987. – 216 p.
10. “On approval of Provision on the Gren Book of Ukraine” : Order of the Ministry of Environmental Protection and Nuclear Safety of Ukraine of 19.02.1997 № 17 [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
11. “On Green Book of Ukraine” : Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 29.08.2002 № 1286 [Electronic resource]. – Access mode : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
12. *Sreda obitaniya : Biologicheskii enciklopedicheskiy slovar’* [Habitat : Biological Encyclopedic Dictionary] / ed. M.S. Gilyarov. – Moscow : Sovetskaya enciklopediya, 1986. – 831 p.